

as: «everyday vocabulary», «everyday parallel», «simple and generally comprehensible epithets, metaphors, comparisons», «realistic details», «individualization of personages' language», «real lifelike denouement», «dependence of the plot construction upon peculiarities of social environment and characters' evolution», etc. Thus, the article proves that Thackeray's theoretical researches and inferences, his tireless polemics with Epigoni of Romanticism, his literary works did much to promote practical fixation of realistic principles in English literature in the middle of the 19th century.

І. О. СЕЛЕЗІНКА

«ЗАДУШЕНА ТУТ ДОБЛЕСТЬ ПІДЛИМ ЧЕСТОЛЮБСТВОМ...»

У літературознавстві розповсюджена думка, що герой трагедії В. Шекспіра «Макбет» після вчинення злочину залишається таким же доблесним воїном, як і на початку трагедії, його злодіяння не позначилися на його доблесті. Так, О. А. Анікст пише: «Макбет до останнього залишається героїчною особистістю. Сила його характеру незламна» [цит. за: 4, т. 7, с. 770].

На думку Р. М. Самаріна, Макбет «величний на початку трагедії... таким залишається і в останньому бою» [3, с. 129]. Л. Є. Пінський вважає, що в спадній дії трагедії, тобто після появи привида на бенкеті, «лише герой зберігає незламний дух, а героїня внутрішньо надломлена» [1, с. 227]. Дослідники відстоюють думку, що Макбет-злочинець залишається такою же хороброю людиною, як і в експозиції трагедії, відмінність лише в тому, що його дії стали асоціальними. Якщо б це було справді так, то можна було б поставити знак рівності між Макбетом і такими злочинцями, як Річард III, яких не мучать заподіяні ними злочини. Саме в цьому відношенні Макбет різко відрізняється від Річарда III.

Зміни душевного стану Макбета на різних стадіях його розвитку призводять до змін сутності його особистості. В трагедії виразно виділяються три основні стадії розвитку характеру Макбета.

Перший етап включає експозицію і частину зав'язки трагедії аж до сцени вбивства короля Дункана. Макбет у цей період свого життя — національний герой Шотландії. Однак Шекспір не зображає його ідеальною особою, а наділяє і позитивними і негативними рисами характеру.

Макбет — хоробрий воїн, добра людина. Його поважали і любили. Завдяки безстрашності, відвазі, мужності під час війни Макбет здобуває заслужену повагу як самого короля, вельмож, так і всього шотландського народу. Король Дункан призначив його Кавдорським таном і пообіцяв зробити все, щоб Макбет «розквітнув», досяг ще більшої величі.

Але вже й тоді Макбет — честолюбець, він прагне досягти величі будь-яким шляхом, виношує план зради, щоб «повновладно царювати над людом». У Макбеті немов би поєднуються дві людини: одна в усіх на виду — доблесний герой, а друга, прихована, ретельно замаскована, — потенційний злочинець.

Слід відзначити, що вже в той період життя у Макбета виникає страх, хоча доблесть все ще залишається домінуючою рисою його характеру. Зауважимо, що страх, пов'язаний саме з темними сторонами натури Макбета, вперше проявляється у зв'язку зі зрадницькими думками про захоплення корони (під час його першої зустрічі з відьмами) і є голосом прихованих пристрастей, невгамовного честолюбства, яке охоплює Макбета під впливом вже досягнутих ним успіхів.

За допомогою образу відьом з особливою виразністю показана сила пристрастей, що вирують у серці Макбета, їхня влада над героєм. Віщування відьом — це мрії Макбета, впевненість, що визріває в ньому, і вперше пробуджений страх, про що свідчать слова Банко:

Чому здригнулись, сер? Чи ви злякались
Речей приємних? [5, т. 3, с. 223].

Зустріч з відьмами розпалює честолюбні мрії Макбета. Здійснення передбачення віщих сестер (Макбет отримує звістку, що в нагороду за доблесть король дарує йому титул Кавдорського тана) спричиняє невгамовне прагнення інших успіхів. Думки про вбивство Дункана знову прийшли до нього, і знову вони викликали страх, «струсили всю істоту»: у нього «стало сторч волосся», а «серце в ребра б'є стривожено». Він відчуває, що цей страх є немов би передднем того, що йому доведеться пережити.

Саме сила усвідомлення злочинності задуманого є причиною страху. Про це говорить Гамлет: «Так роздум робить боягузів з нас» [5, т. 2, с. 411]. Дослівний переклад речення (Thus conscience does make cowards of us all) — «так совість робить всіх нас боягузами». Другий вбивця в хроніці «Річард III» каже: «Совість — це небезпечна річ, через неї людина стає боягузом» [5, т. 1, с. 98].

Жоден злочинець у хроніках і трагедіях Шекспіра не зазнає перед вчиненням злочину таких душевних мук, як Макбет. Він не може заглушити в собі голос сумління і усвідомлює, що зобов'язаний бути захисником Дункана, а не заносити над ним меч. Саме в страхах Макбета — усвідомлення злочину в усій його значимості. Крім того, його мучить страх помсти, сумніви, що вбивство Дункана не приведе до бажаного результату. Коли в ніч перед вбивством гарячкові думки намалювали в уяві Макбета кинджал — символ його кривавого замислу, — Макбет зрозумів, що це видіння вказує на злочинність обраного ним шляху.

Такої сили зображення цілковитого усвідомлення злочинності — рідкісне в світовій літературі. При порівнянні образів

Макбета і Раскольнікова виявляється, що в романі Достоевського «Злочин і кара» є мотиви, що виправдовують в очах Раскольнікова задуманий злочин: він створює теорію, згідно з якою деякі люди мають право переступати через кров, і це штовхає його на злочин. Він переконує себе, що вбити стару — його обов'язок.

Макбет не шукає для себе ніякого виправдання. Він не ставить за мету змінити спосіб правління короля Дункана чи стати мудрішим правителем і усвідомлює, що в основі його злочинного задуму лежить безмежне честолюбство. Його лист до дружини написаний для того, щоб вона не позбулася своєї частки радості, не знаючи про те, «яке величчя їй обіцяно». Отже, і йому приносить радість думка про велич.

Все та ж виняткова сила усвідомлення своєї злочинності, яка повинна була зупинити Макбета, дає згубний результат: боротьба протилежностей «честолюбство—доброта» призвела до того, що зло перемогло — вбивство короля Дункана сталося.

З моменту цього вбивства починається другий етап душевного життя Макбета, що охоплює частину зав'язки, кульмінацію і частину розв'язки, аж до другої сцени четвертого акту.

Макбет, у якого не було «злоби» і який прагнув досягти величі «чесно і без кривди», не міг не надломитися внутрішньо після вчинення злочину, настільки чужого його природі, що одна думка про це вже викликала страх, не міг зберегти незламності духу: він, як і леді Макбет, внутрішньо хворий, але хвороба його набуває інших форм, ніж у героїні трагедії. По-іншому не могло й бути, оскільки леді Макбет була твердо переконана, що, усунувши з дороги Дункана, вони з чоловіком знайдуть щастя — варто їм лише одягнути королівське вбрання. Для леді Макбет, як і для її чоловіка, королівська влада — це найвище і найжаданніше, чого тільки можна досягти. Заради цієї мети вона здатна на все. До вбивства їй не спадало на думку, що злочин може обтяжити її совість. Сам Макбет розумів, передбачав, що вбивство короля принесе не лише добрі, а й згубні для нього і дружини наслідки.

Для леді Макбет істина «На чужій крові щастя не збудуєш» відкрилась у всій своїй повноті несподівано, приголомшливо, накопилася на неї і захлснула: очікувати насолоду, радості — і не одержати нічого, крім жаху, запізненого усвідомлення неправності допущеної помилки. Це надломило її.

У трагедії майже не показаний внутрішній процес, що відбувається в її душі, але стан передано з виразністю і силою (блукання уві сні, що супроводжуються різними діями і розмовами, удавана кривава пляма на руці, що не змивається, свічка, що завжди горить у спочивальні).

У Макбета не було такого різкого переходу від очікуваного до дійсного, він усвідомлював жах здійснюваного злочину і передчував нещастя, знав, що мета досягається дорогою ціною, і тому душевний надлом в ньому проходив набагато повільніше,

ніж у леді Макбет. Але він також внутрішньо хворий, надломлений, важкий моральний недуг заволодів ним.

Ознаками цієї хвороби на другому етапі життя Макбета є тяжкі душевні муки — він корчиться на «дибі вічних мук» — і страх, що не залишає його ні на хвилину. Макбету притаманний тепер не безстрашний, невгамовний дух, а щось цілком протилежне: від доблесті національного героя Шотландії не залишилося й сліду. У зв'язку з цим хочеться нагадати відому фразу О. С. Пушкіна: «...нежного слабей жестокий» [2, т. 4, с. 323].

Жорстокий Макбет-злочинець став слабшим за доблесного Макбета-воїна, про що переконливо свідчить діалог Макбета з дружиною відразу ж після вбивства Дункана. Поведінку Макбета аж ніяк не можна пов'язати з уявленням про те, як повинен був би поводитись доблесний герой, який зберіг незламний дух. Його охоплює панічний страх, «кожен звук» лякає. Макбет переконаний, що весь «Нептунів океан» не змие з його рук крові жертви. Сила волі, рішучість, безстрашність доблесного воїна — де вони? У цій сцені їх не тільки нема, а й, як реалістично показав Шекспір, бути не може. На Макбета, наділеного багатьма благородними рисами характеру, не міг не вплинути весь жах скоєного злочину. Недарма під час вбивства Дункана йому вчувається крик, якого насправді не було. Це голос його душі, враженої трагічною подією:

Здалось, я чую крик: «Не спить відинні!
Макбет зарізав сон!» — невинний сон,
Сон, що розмотує клубок турбот...
...На цілий дім той крик лунав: «Не спить!
Гламис зарізав сон, а тому Кавдор
Забуде сон, Макбет забуде сон» [5, т. 3, с. 250].

Розгублений, жалюгідний — його серце «біле», за словами леді Макбет, — ось яким бачить читач Макбета у цій сцені. Вражений вчиненням, він не може взяти себе в руки і дотримуватись задуманого плану: забуває залишити вимазані кров'ю ножі біля слуг. Стан Макбета дав змогу професору Шарпу стверджувати, що «в них обох, героя та героїні, немає каюття, лише страх... страх кинджала та отруєної чаші» [цит. за: 7, с. 351]. Однак вважати, що лише такий страх опанував Макбетом, було б занадто вузько. Адже ще до вчинення вбивства мужнього воїна мучить страх усвідомлення задуманого злочину. Після ж здійснення його Макбета охоплює жах усвідомлення жорстокості вчиненого.

Голос совісті не мучить та й не може мучити такого злочинця, як Річард III. Черствість, бездушність є джерелом його сили волі, що залишилася в ньому незмінною протягом усієї трилогії «Генріх VI» і хроніки «Річард III». А Макбету перший злочин завдав нищівного удару.

Основна причина такої відмінності впливу наслідків вчиненого злочину на Макбета і Річарда III полягає в тому, що Річард III ще до вступу на злочинний шлях відзначався жорсто-

кістю і деспотизмом. Про це переконливо свідчать слова матері Річарда III, яка відзначає такі основні етапи життя сина (переклад дослівний): *tetchy and wayward was the infancy — у раннім дитинстві був дразливим і норовливим, школярем Річард був; frightful, desperate, wild and furious — жахливий, відчайдушний, буйний, несамовитий*. Юнак Річард: *daring, bold and venturous — зухвалий, сміливий, ризикований*. Лише у більш зрілому віці у Річарда з'являються риси характеру, притаманні злочинцю: *proud, subtle, bloody and treacherous — високомірний, підступний, кривавий, віроломний*. Реакція Річарда III на вчинені ним перші вбивства — принца Уельського та його батька Генріха VI — це почуття і вчинки людини, аж ніяк не схвилюваної трагізмом того, що сталося. Радість, що його переповнює, егоїстичне задоволення хижака, що знищив перешкоди на своєму злочинному шляху до слави.

На відміну від Макбета він діє впевнено, енергійно, не боїться дивитись на криваву справу своїх рук, спокійно прибирає труп вбитого ним короля, без тіні схвилюваності і розгубленості. Таким чином, між образами Річарда III та Макбета, створеними генієм одного автора, існує глибока відмінність. Водночас є багато спільного у висвітленні психології злочинців Макбета і Раскольнікова (якщо зіставлення проводити в плані схожості їхнього духовного життя). Це пояснюється частково тим, що Достоевський з юних років захоплювався творами Шекспіра.

Мабуть, відправною точкою зіткнення, тотожності психології Макбета і Раскольнікова є властива їм від природи доброта. Як Макбета, так і Раскольнікова після вбивства охоплює невгамовний страх. У страхів Раскольнікова відчувається той же крик, який почувся Макбету над трупом Дункана. Раскольніков не може оволодіти собою, позбутися душевних мук. Все це очевидно ознаки тієї ж хвороби злочинця, про яку Раскольніков писав у статті про злодіяння. Хіба не той же діагноз хвороби у Макбета, що втомився зі страхом їсти хліб, а вночі тремтіти від «снів жахливих», позбавленого впевненості у завтрашньому дні? Цей страх змушує його по всій країні організувати систему підслуховування: в кожному домі знатної особи він має донощика.

Страх викриття отрує його життя, штовхає на інші злочини: якщо він не вбиватиме, то його самого викриють і покарають. Перший злочин Макбета був початком численних кривавих злочинів. Як в хроніці «Річард III» один злочин короля Річарда III спричиняє інші, так і в «Макбеті» головний герой не може зупинитися після першого вбивства, яке відкриває шлях до інших, ще більш підлих і жорстоких.

Страх стає своєрідною хворобою Макбета: тривожні думки про Банко, який легко може розв'язати питання про те, хто справжній злочинець, і потімкам якого віщі сестри пророкували вінець, підточують його здоров'я — Макбета виліковує смерть Банко. Недарма повідомлення про загибель Банко він сприймає

радісно, а звістка про врятування Флінса вражає його в саме серце:

Я знову хворий!.. Був уже здоровим,
Міцним, як мармур, і твердим, як скеля.
Широким і свободним, як повітря...
І знов мене зв'язали, закували
Брудні жахи... [5, т. 3, с. 280].

Якщо після вбивства Дункана його мучать докори совісті, то смерть Банко не викликає в ньому каяття. Смерть ворога приносить почуття радості й найжорстокішим персонажам хроніки «Генріх VI»: кривавій Маргариті, безжалісному феодалу Кліффорду і немилосердному Річарду Глостеру. Після свого другого вбивства Макбет дійшов до такого рівня моральної деградації, що його можна порівняти з цими персонажами. У той час як жах усвідомлення злочину перестає мучити Макбета, страх перед заслуженим покаранням («сталь, отрута, бунт у країні») не дає йому спокою. Страх частково стає замісником голосу совісті, темним його вираженням. Друга зустріч з відьмами викликана прагненням позбутися цього страху. Недаремно попередження першого привида про небезпеку з боку Макдуфа викликає вдячність у Макбета — привид «добрав... як звучить... страх» героя шотландської трагедії, а Макдуфа він вирішує стратити, щоб сказати «блідому страхові»: «Брехня!» — і заснути «всупереч громам». Двозначні запевнення привидів присипляють пильність Макбета, притуплюють почуття страху, породжують віру у безкарність здійснення нових вбивств. Перетворення Макбета в злісного злочинця наростає з появою кожного нового духа. Якщо перший привид застерігає його від Файфського тана, то другий не тільки заспокоює, запевняючи, що для нього не страшні ті, «кого жінки вродили», а й закликає:

Кривавим будь, рішучим, смійся сміло
З людей... [5, т. 3, с. 207].

Усе ж у душі Макбета ще є якийсь сумнів: він не наважується зберегти життя Макдуфу, хоч і вважає, що той для нього не страшний. Він вб'є його, щоб подвоїти «впевненість». Слова третього духа звучать заключним акордом, необхідним для того, щоб позбавити Макбета будь-яких сумнівів, щоб герой шотландської трагедії твердо повірив в те, що йому дозволено творити зло, за яке він не понесе заслуженого покарання. Репліка цього привида — найсильніший із трьох закликів до рішучих дій:

Мов гордий лев, хоробро вирушай,
І гнів, і злість, і змовн зневажай:
Макбет не знатиме поразки, поки
Не вирушить Бірнамський ліс високий
На Дунсінана схил [5, т. 3, с. 298].

Відьми поведуться як облесниці, що оточують короля, облесниці хитрі, догідливі й підступні. Заклик третього духа виявляється найбільш дійовим. Радість звучить у словах Макбета, який вважає, що віднині ніхто і ніщо йому не страшні:

«Цього ніколи не буде: хто може завербувати ліс, наказати дереву роз'єднати коріння, зв'язане з землею? Солодкі передбачення! Добре! Голова повстання не підніметься до тих пір, поки не встане Бірнамський ліс, а Макбет на найвищій посаді проживе природний термін аренди, заплатить своїм подихом часові та смертному звичаю» (переклад наш. — І. С.) [6, т. 5, с. 55].

З цього моменту починається третій період життя Макбета. Тепер це злісний злочинець, цілком позбавлений докорів совісті. Усі наступні злочини не викликають у нього ні страху, ні каяття:

Смак остраху забув уже я майже...
Були часи, коли холонув я,
Почувши крик нічний, коли волосся
Ставало сторч від казки злої, наче
Живе. Тепер страхіттями я ситий,
Думкам убивці звична вже жорстокість
І не злякає більше [5, т. 3, с. 234].

Становище короля — вершителя чужої долі, що стоїть вище від всіх людей у середньовічній ієрархії, — робить його невідкладним критиці, стверджує його непогрішність, стимулює злочинну діяльність. Уже після вбивства Дункана деякі тани могли здогадатись, хто винуватець цього кривавого злочину, але відкрито діяти проти нового короля не наважувалися. Хоча Банко і зрозумів, що Макбет — злочинець, він не вжив заходів, щоб викрити його. Навіть після сцени на бенкеті, що з очевидністю відкрила правителя перед всіма лордами, ніхто не наважився відкрито звинуватити його. Якщо, вбиваючи Дункана і Банко, Макбет намагався приховати свої криваві злочини, то леді Макдуф він вбив відкрито, тому що так хотілося його величності.

Ареною його злочинів стала вся країна. У кінці трагедії Макбет наказує вішати всіх, хто висловлює страх перед ворогом. І все ж доблесть Макбета, якщо так можна назвати гарячкові вчинки злісного злочинця, лише поверхова. Чи потрібна сміливість для того, щоб вбивати, наперед знаючи, що тобі нічого не загрожує, користуючись перевагами привілейованого становища наймогутнішої людини в державі? І він вбиває до тих пір, поки його самого не вбивають. У цьому полягає причина того, що Макбет впав, а Раскольніков вистояв. Раскольніков, якого гризуть докори совісті, у всьому зізнався. Злочин його був першим і останнім. Важкий його шлях, але єдиний для врятування людської гідності. У Макбета не знайшлося ні сили волі, ні рішучості, ні сміливості для того, щоб перед усіма назвати себе злочинцем і зазнати заслуженого покарання, або, як Отелло, са-

мому собі винести вирок. Лише в такому випадку Макбет-Герой, Макбет-Людина був би врятований.

З кожним наступним вбивством Макбет обкрадає себе все більшою мірою. Одна за одною зникають позитивні риси його характеру: доброта, доблесть, шляхетність, повага до оточуючих, кохання до дружини, чесність, тверезість. Він стає людиною, одержимою однією метою, — знищення людей, що загрожують його безпеці. Макбет-злочинець перемагає Макбета-доблесного воїна подібно до того, як лиходій Хайд здобуває верх над благородним доктором Джекілем у повісті Стівенсона «Дивна історія Джекіля і містера Хайда».

У кінці трагедії в ньому не залишилось нічого людяного, гідного. За словами Малькольма, тиран Макбет — «кривавий, і розпусний, і брехливий, жадібний, лютий, пахне він усім, що зветься гріх» [5, т. 3, с. 310]. Він сам себе прирікає на повну самотність, усі друзі покидають його. Макбету відмовлено в тому, що прикрашає старість, — любові, повазі.

У Макбета настільки притупились усі почуття, що навіть смерть леді Макбет не може зворушити його, він лише висловлює жаль, що вона померла невчасно. Сліпо вірячи всім передбаченням духів, Макбет вже неспроможний тверезо оцінювати події. Його безстрашність перед переважаючими силами Малькольма, що оточив його останній оплот — замок Дунсінан, — ґрунтується на переконаності, що Бірнамський ліс не піде в наступ на Дунсінан. Коли ж він дізнається, що Макдуфа витягнули з «утроби матері», його хоробрість враз щезає. Слова Макдуфа, що розсіяли міф про безкарність, «злякали мужність Макбета». Колишній доблесний воїн стає таким жалюгідним, що відмовляється битись з ним, побоюючись заслуженої кари. Лише після загрози Макдуфа зганьбити його, якщо він здасться, Макбет вирішує розпочати бій, що принесе йому смерть. Якщо порівняти Річарда III і Макбета в кінці їхнього життєвого шляху, то виявляється, що Річард III не втрачає сміливості і в останньому бою б'ється, як герой. У ніч перед боєм він сам себе засуджує, виносить собі вирок: «Винен!» Макбет перед смертю ні разу не згадав про свої злочини, докори сумління більше не мучать його, навіть колишня доблесть покидає його, за що Макдуф справедливо називає його боягузом.

Отже, в шотландській трагедії злочинний шлях привів героя не до щастя, а до загибелі фізичної і духовної. До нього можна віднести слова благородного герцога Хемфрі з хроніки Шекспіра «Генріх VI»: «Задушена тут доблесть підлим честолюбством...» [6, т. 5, с. 71]. Тому не можна погодитись з тим, що Макбет до кінця трагедії залишається героїчною, величною особистістю, що зберігає непохитність.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Пинский Л. Е. Шекспир. М., 1971.
2. Пушкин А. С. Собрание сочинений в 10 т. М., 1974—1975.
3. Самарин Р. М. Реализм Шекспира. М., 1964.
4. Шекспир Уильям. Полное собрание сочинений в 8 т. М., 1957—1960.
5. Шекспир Уильям. Твори в 3 т. К., 1964.
6. Shakespeare W. The Works of William Shakespeare in Twelve Volumes. London, s/a.
7. Stoll E. Shakespeare Studies. New York, 1927.

И. А. СЕЛЕЗИНКА

«ЗАДУШЕНА ЗДЕСЬ ДОБЛЕСТЬ ПОДЛЫМ ЧЕСТОЛЮБЬЕМ...»

Резюме

В статье рассматривается проблема преступления в трагедии Шекспира «Макбет». Показано, что вступление на преступный путь имело губительные последствия для героя шотландской трагедии, как в физическом, так и в духовном плане. Сопоставляются изображения психологии преступников Шекспиром и Достоевским. Дан анализ трех основных этапов душевной жизни Макбета-преступника. Показано, что тема страха возникает в трагедии еще до совершения главным героем преступления, страх принижает Макбета все больше и больше. В статье опровергается мнение, что Макбет остается доблестным до конца.

I. SELEZINKA

«VIRTUE IS CHOKED WITH FOUL AMBITION...»

Summary

The article deals with the problem of crime in Shakespeare's tragedy «Macbeth». The author considers that becoming a criminal has been fatal for Macbeth. Shakespeare's ways of revealing a criminal's psychology are compared with those of Dostoevsky. Three main stages in the development of Macbeth's spiritual life have been analysed. It is argued that the opinion expressed by some critics to the effect that Macbeth preserves his valour to the end of his life is doubtful.

О. К. МЕЛЬНИЧЕНКО

ОСНОВНІ ФОРМИ ОПОВІДІ В РОМАНАХ У. ГОЛДІНГА ТА ЇХНІ ЙМОВІРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Творчість англійського письменника У. Голдінга з часу опублікування його першого роману «Lord of the Flies» (1954 р.) перебуває в центрі уваги літературних критиків і читачів. Інтерес до творів цього письменника зумовлюється гострою і злободенною проблематикою, чіткою письменницькою позицією, цікавими композиційними та стилістичними прийомами. Є. Стояновська основну спрямованість творів У. Голдінга визначає так: «Судя-